

Velimir RADOVIĆ

RIJEČI I DJELA

(BOKA NA POČETKU DVADESETOG VIJEKA)

Za potpunije razumijevanje ekonomskih i društvenih prilika u Boki Kotorskoj u početku ovog vijeka od koristi su neki članci u lokalnoj štampi iz toga doba. Oni su važni za našu lokalnu istoriju, utoliko više ukoliko arhivskih dokumenata o tome ima malo ili nimalo. Osim ovog, o ovim društvenim pojavama se i inače malo do sada pisalo, ako izuzmemo istorijsko prikazivanje Boke u kontekstu šire oblasti — Dalmacije, u doba austrijske uprave. U ovakvom, često razvučenom i uopštenom tretmanu bokeljske istorije, gubile su se neke njene posebnosti, zavičajne određenosti, koje su opet bile uslovljene nekim drugim obilježjima bokeljskim. Tako, na primjer, porijeklo i etnički sastav bokeljskog stanovništva i njen geografski smještaj imali su uticaja na njenu istorijsku sudbinu. Boka je granična austrijska oblast, a uz to i značajna vojna baza, prema slobodnoj Crnoj Gori, južnoslovenskoj zemlji-državi, koja sa tadašnjom, takođe slobodnom kraljevinom Srbijom predstavlja živu inspirativnu snagu za oslobođenjem još neoslobođenih i neujedinjenih jugoslovenskih regija i naroda, bilo da su se nalazili pod Austrijom ili Turskom. Zato je i očekivati, bilo da iz takve Srbije i Crne Gore naročito, zatim iz jugoslovenski orijentisanih sredina Dalmacije i Hrvatske, zrače uticaji na bokeljsko stanovništvo. Takvi uticaji su morali biti antiaustrijski i antiturski, nacionalnooslobodilački. Za Austro-Ugarsku monarhiju ova i inače osjetljiva oblast postaje svim ovim još osjetljivijom, a ovo se sve na neki način reperkutuje opet na ekonomske i društvene prilike u Boki.

Boka Kotorska je za Austriju prije svega jedna dobro upotrebljiva vojno-pomorska baza, pa je zato treba do maksimuma fortificirati i učiniti sposobnom i za odbranu i za napad u slučaju nekog sukoba. Ovo se i obistinilo uskoro, u doba prvog svjetskog rata 1914 — 1918. godine.

Ovaj vojnički karakter Boke i soldatska atmosfera u njoj postajace sve vidljivijim kako vrijeme tece, a u vezi sa zaostravanjem imperijalistickih suprotnosti u svijetu. To je slucaj i sa drugim vojničkim punktovima.

* *
*

Na početku vijeka zemljišne odnose u Boki i dalje karakteriše vrlo izražena usitnjenost posjeda, koja sa prirodom tla uslovljava stalno siromaštvo bokeljskog seljaštva. U priobalnom pojasu razvijaju se dalje uslužne djelatnosti, trgovina, zanatstvo, brodomaštvo i neka druga zanimanja, koja su pratila vojsku i bila joj neophodna.

U osvitu vijeka, na privrednom polju živo se nastoji na razvijanju zadrugarskog pokreta u Boki od strane bokeljskog građanstva i njegove narodne inteligencije, kako se ona tada nazivala. Ove zadruge se bave: »prikupljanjem narodnog novca sitnom i stalnom štednjom, tačnim uplaćivanjem udjela i prikupljanjem udjela na štednju, moralnim podizanjem naroda, predavanjima, analfabetским kursevima, primiriteljnim sudovima i uništavanjem štetnih narodnih običaja.« Pored ovog navedenog, njihova pravila još ističu: »da sve moguće učine da se podigne i materijalno blagostanje naroda, a da pri tom osobitu brigu posvete upotrebi izdatih zajmova, tačnom otplaćivanju, kao i širenju racionalne privrede, te zajedničkoj nabavi i rasprodaji proizvoda«.

U mjestima Boke formirane su srpske zemljoradničke zadruge, Srpska bokeška štedionica u Kotoru i Srpska kreditna zadruga u Herceg-Novom.

Ovaj privredno-prosvjetarski pokret nastojao se raširiti, naročito u bokeljskim selima. Iako predstavljen kao privredni, a uzgred se bavi »moralnim podizanjem naroda i običajima štetnim«, on, razumljivo, služi i u političke svrhe srpski deklarisanom bokeljskom građanskom sloju, pa je dio tog pokreta u Dalmaciji u tom vremenu. Koliko je on ekonomski pomogao bokeljskom seljaku pitanje je jedne dublje analize, pa se nećemo ovom prilikom time baviti.

Ovaj bokeljski građanski sloj koji su tada sačinjavali trgovci, jedan broj činovnika, osnivači štedionica i kreditnih zadruga, bogatiji pomorci i posjednici, inteligencija, od doktora prava do nekih sveštenika i učitelja, poneki imućniji seljak koji, na primjer, stoji na čelu seoske opštine, nastoji se politički odrediti, afirmisati, pa i konstituisati u politički pokret, u okvirima zakona. Međutim, ovdje, i ne samo ovdje, oni su se morali naći u poziciji dvostruke političke igre, stalnog balansiranja između zvanične režimske politike i nacionalnooslobodilačkih težnji južnoslovenskih naroda i, posebno, politika koje vode Crna Gora i Srbija. Politike njihovih

dvorova odavna im savjetuju da budu mirni i lojalni bečkom režimu, jer to diktiraju viši interesi opšte nacionalne stvari. Očito, oportunistam je jedino mogući način življenja, jer za nikakav radikalizam nema uslova. Visoko je na cijeni političko taktiziranje kroz sve legalne oblike djelovanja, koje je dopuštao austrijski pravno-politički sistem. Ne prekida se politički kontinuitet iz druge polovine prošlog vijeka. Ovi sada mogu koristiti ranija iskustva. Mogu se prisjetiti kako su se neki njihovi prethodnici prosto »na vatri pekli« kad je ono izbio Krivošijski ustanak. On je, između ostalog, krajnjim sredstvom — oružjem, pokušavao razderati i mreže oportunistama koje su se već tada bile počele plesti i u ovoj bokeljskoj regiji, grubo je iskliznuo iz kolotečine življenja, koja je tada i kasnije »pasovala« jednom dijelu građanstva i inteligencije, odgovarala njihovom koraku. Oni se nijesu slagali sa takvim oružanim sredstvom rješavanja pitanja, on je za njih bio nepromišljen i opasan raskorak. Otuda se neki od njih nijesu u prvom momentu htjeli poistovjetiti tada sa tim ustankom. Nije se bilo lako snaći u toj situaciji, kada bokeljska sela dižu pušku na jednu veliku carevinu. A evo opet sada, na početku vijeka, svi uslovi upućuju na politički pragmatizam, na taktiziranje do dolaska boljih vremena. A ta kretanja ka promjenama su vidljivija, jasnija nego što je to bilo u doba onog »krivošijskog« raskoraka.

Veći dio ovog bokeljskog građanskog sloja sebe smatra Srbima i tako se deklariše u javnim istupanjima. I ovdje je religija vododjelnica nacionalnog opredjeljivanja, njegov spoljni okvir, iako u Boki ima i katolika koji sebe nazivaju Srbima i nastoje da se tako ponašaju. Svi ovi Srbi sada imaju svoju organizaciju i njeno glasilo. To je »Boka« — glasnik za opće interese Bokelja. Ovaj list je izlazio u Kotoru i od juna 1909. godine postao je organom Srpske narodne organizacije u Boki. Neko vrijeme izdavač mu je bio dr Filip Lazarević, a odgovorni urednik dr Rudolf Sardelić. Izlazio je svake srijede i subote na oba pisma: latinicom i ćirilicom.

Pokret održava veze i sa vladajućim krugovima Crne Gore i Srbije i nastoji, koliko može, da slijedi i propagira njihovu politiku. Ovo je ipak sve u granicama dozvoljenog, saobraženo je tadašnjem austrijskom zakonodavstvu i parlamentarizmu monarhije. A ovi političko-pravni okviri pružaju građanskim predstavnicima da se relativno slobodno izražavaju, da se afirmišu i pokret i pojedinac koji ga zastupa. Vlasti to sve tolerišu jer i one imaju svoju računicu zašto to dopuštaju.

Ako je cijeliti po onome što su pisali i kako su istupali u parlamentu, može se reći da Srpska narodna organizacija u Boki, na početku vijeka, nije nacionalistička u svom djelovanju, njeni parlamentarci nijesu isključivi, nego naprotiv, južnoslovenski orientisani. Istina, to njihovo južnoslovenstvo onakvo je kako ga oni tada shvataju, ni bolje ni gore od drugih, tu ima i panslavizma i drugih recidiva iz prošlog vijeka. Nekima od njih sigurno je

poznata i Garašaninova koncepcija o uređenju na ovom balkanskom tlu, a i druga politička i idejna strujanja toga doba sigurno prodiru među građanske predstavnike u Boki. Treba još reći da će iz krila ovog pokreta docnije izrasti i jedan broj nosilaca beogradskog i aleksandrovske režima i filijala srbijanskih građanskih stranaka u ovom Zalivu, između dva svjetska rata.

Ovo njihovo vrijeme bilo je bremenito velikim suprotnostima između dva već formirana imperijalistička tabora i čekala se samo iskra da raspali veliki svjetski požar.

Početak vijeka je i doba sa ostacima nacionalnog romantičarenja, naslijeđenog iz prošlosti, ali i daleko realnijeg sagledavanja budućnosti Južnih Slovena, u nekakvoj viziji ili slutnji bar, o zajedničkom budućem životu. Stožerima toga jedinstva smatraju se Srbija i Crna Gora, jedine samostalne zemlje na ovom južnoslavenskom tlu. A one imaju i svoje vojske i državni aparat, imaju oslobođilačke historije, koje su njihove vladajuće grupe znale povezati sa ranijom državničkom nemanjičkom tradicijom.

Uklještena između režimskih normi i nacionalnih težnji, Srpska narodna organizacija u Boki mora pokazivati dvostruko lice. Tako, ona u svom glasilu, na primjer, oštro osuđuje »veleizdajničku« parnicu Adamu Pribičeviću i drugovima, njeni parlamentarci izgovaraju žučne kritike u Dalmatinskom saboru u Zadru i Carevinskom vijeću u Beču o privrednim i drugim teškim prilikama u Boki i Dalmaciji. U tom istom glasilu objavljuje se i slavi 60-godišnjica stupanja na prijesto »našeg premilostivog Česara i kralja Franje Josifa I, gospodara Kotora i velikog vojvode srpskog.«

Poslanik Boke u Carevinskom vijeću u Beču, Mihailo Bjeladinović, oštro istupa u istom vijeću u junu 1909. godine o teškim privrednim i saobraćajnim prilikama u Boki i Dalmaciji u debati o budžetu. On kaže:

»Kad gospodin ministar-predsjednik kaže: »Nema ni jedne cigle činjenice« po kojoj bi se suditi moglo, da se mi dovoljno ne brinemo za materijalne i kulturne interese Južnih Slovena«, — ja mu kao poslanik Boke mogu da odgovorim jedino ovo: »Cijela povijest ne samo uže domovine moje već čitave Dalmacije od skoro stotine godina nije samo neprekidni lanac »nedovoljne brige«, već uprav neprijateljskog poricanja svih onih obaveza, što je država prema nama na se preuzela, kad joj je naša zemlja pripala. Ja bih lagao i pokazao bih se nedostojnim mandata svoga, kada bih htio drukčije govoriti«. (Odobranje.)

»Teški su grehovi svih bečkih ministarstava od stotine godina prema nama radi njihovog »programatičnog«, da se tako izrazim, nemara za Dalmaciju, a osobito za Boku. Država treba sve što je propustila tek da nadoknadi, sada samo one obaveze ispuni koje nama duguje. Država će taj svoj dug prema nama tek onda podmi-

riti, kad bude Dalmaciji i Boki namjenjivala ne samo »vanredne policijske izdatke«, već investicije u privredne svrhe i to kroz dugi niz godina i obilatije nego drugim pokrajinama, koje ne osjećaju posljedice stogodišnje zapuštenosti. Sve dotle ostaje naprosto negacija svih postojećih prilika, kad visoka vlada hoće da računa da smo joj dužni zahvalnost.

... Tu veliku vladinu »ljubav« prama Južnim Slovenima, a naročito prama nama Srbima, vidimo lijepo i čisto po svemu što se radi po Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji. Kad bi mi se htjelo odgovoriti da su to krajevi, koji se nas »ništa ne tiču«, ali ću na to ja uvijek samo ponavljati: »Starosjedeoci svih tih zemalja sačinjavaju s nama zajedno jedan te isti narod, svjestan nacionalnog jedinstva svoga, te zajednički osjeća svaku nacionalnu nevolju i nepravdu. Patnje braće naše u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji su i naše patnje (Odobranje); njihovi neprijatelji i naši su neprijatelji (Odobranje). Ovaj osjećaj nacionalne zajednice svih Južnih Slovena neće moći visoka vlada pa sad ni kineškim zidom više zaustaviti pa koliko god ga visoko dizala. (Živo odobranje i pljeskanje — govorniku čestitaju).«

Poslanik M. Bjeladinović je u svom govoru izrekao još ove karakteristične tvrdnje:

»Kod nas vam sve vrvi špijun-denuncijant i slična žbiriska soja. Njihov posao izgleda da je uprav unosan, jer žive bezbrižno i raskošno. Mislim da ne pretjerujem, kad kažem, da takove špijonaže ne opstoji inače nigdje na svijetu. Za vrijeme skorašnje izvanjske krize pripovijedalo se je, da je kotorska policija pomoću ovih špiona sastavila bila listu od osamdeset lica, koja bi u slučaju rata bila odana, uhapšena i dovedena pred ratni sud.«

Ovdje su vrlo zanimljive riječi »da takove špijonaže ne opstoji nigdje na svijetu«. Ovo je svakako pretjerivanje, sračunato na stvaranje nekog efekta u parlamentu, ali u ovoj tvrdnji ipak nečega ima. Boka je granična oblast austrijska, ona je i nekakav vojno-pomorski logor. Vlasti ne vjeruju Bokeljima. Znaju one vrlo dobro koliko je ovdje popularna Srbija i Crna Gora i svi drugi južnoslovenski pokreti koji u svojim programima imaju zajednički život slovenski i slično. Vlast zna i za tajne organizacije u Srbiji i drugdje i plaši se njihovih pipaka i u ovom primorskom kraju. Za sve su to, vjerovatno, potrebni »žbiri« i »špioni«.

I u javnim istupanjima i pisanjem u štampi pojedini predstavnici bokeljskog građanstva znaju biti oštri u osudama austrijske politike prema Boki, koja je, kako oni tvrde, privredno zaostala, u koju se ništa nije investiralo, iz koje se emigrira u Ameriku da bi se zaradila kora hljeba i sl. Oni u svom glasilu osuđuju aneksiju Bosne i Hercegovine i druge imperijalističke akte Austro-Ugarske, uz istovremena kađenja nekim austrijskim državnim jubilejima i caru Franji.

Prilike su takve pa je i taj »politizirani« dio građanstva takav. Oni su ovdje austrijski podanici i česarovi vojni obveznici. U uslovima nekakvog parlamentarizma i ustavnih normi tadašnji bokeljski političari ispoljavaju se na adekvatan, dobar način, legalistički, ali i na ivici, ponekad, politički dozvoljenog. Nasuprot često britkim i hrabrim riječima u vijećima i saborima, štampi, takođe su tu sigurno licemjerni izlivi blagodarnosti caru i kralju bečkome i slične konvencionalnosti režimske. To je u ovim okolnostima tako, to je za njih obavezno, uslov je to onog drugog, principijelnog i iskrenog političkog djelovanja. Naučili su i oni tu školu, pa i naslijedili je od nekih svojih prethodnika, a i oko njih je bilo tako od strane onih vladajućih na koje se oni ugledaju.

Unutar samog ovog građanskog sloja i njegove Srpske narodne organizacije uglavnom vlada jedinstvo pogleda i stavova na sva osnovna pitanja koja su pred njima u tom vremenu postavljana. Ali ima i raspri ponekad, koje više imaju ličnih nota, sujeta i surevnjivosti, prepotencije i kočoperenja, nego nekih principijelnih razlika u pogledima. Tako se 1909. godine nižu optužbe i protuoptužbe između Srpske narodne organizacije u Boki i dr Aleksandra Mitrovića, srpskog poslanika u Dalmatinskom saboru, takođe iz Boke. Čak se 5. oktobra 1909. godine održava skupština »srpske narodne organizacije u Boki u svrhu da se odluči kakvo se stanovište ima zauzeti prama poslaniku Dr. Aleksandru Mitroviću, nakon poznate njegove izjave u kojoj je predstavnike ove organizacije nazvao 'žgadijom'« — Na skupštini su prisutni: »poslanik Mihailo Bjeladinović, Špiro Kaluđerović, načelnik Luštice, Milo Kovačić, prisjednik općine Risanske, Niko Vukadinović, načelnik Grblja, Marko Lakičević, predstavnik općine Krtoljske, Đuro Zenović, pop Boško Mitrović, Đuro Vukotić, Ičo Radanović, Savo Begović, Dr. Filip Lazarević, Dr. Ivo Stefanović, proto Dušan Vasiljević, proto Jovan Bućin, Dr. Božidar Vukotić, Dušan Vukasović, Rade Žutkić, Dr. Rudolf Sardelić, Đuro Vukasović, Veljko Ramadanović, Tripo Ćirković, Bogdan Kaluđerović, Niko Bjeladinović, Mirko Komnenović, pop Marko Stanišić, Špiro Ilić i Božo Grkavac«. — Skupština je donijela rezoluciju:

»Savjet Srpske narodne organizacije u Boki, smatrajući za tešku i neoprostivu uvredu izjavu d-ra A. Mitrovića koju je objelodanio u 76. br. »Narodnog lista«, »Dubrovnika«, kao i nekim drugim pokrajinskim listovima, nazivajući »žgadijom« članove naše organizacije, a njen organ »Boku« denuncijantskim izmećarom, odbija sa najvećim prezrenjem tako podle objede, kojima se nabacio u svojstvu poslanika, izražava mu nepovjerenje i smatra ga nedostojnim da zastupa Boku kao poslanik na Dalmatinskom saboru«.

U obrazloženju ove rezolucije navodi se da su bokeljske opštine ranije istakle A. Mitrovića za kandidata u Dalmatinski sabor i izabrale ga i pored toga što je bilo otpora da se on uopšte kandi-

duje. Kaže se »da se odlučilo, da se na prošlost Dra Mitrovića baci gusta koprena i da se o njemu sudi po onomu, što će unaprijed raditi.«

Ovo je odgovor na Mitrovićevu »Izjavu« u kojoj je optužio kotorsku »Boku« da se solidarizovala sa jednim bečkim i jednim budimpeštanskim listom koji su optuživali Mitrovića da je u Beogradu primao instrukcije i dinare za svesrpsku propagandu u Dalmaciji, a na Cetinju se dogovarao sa jednim ruskim generalom i češkim naučnikom Masarikom o revoluciji u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.

Za stanje i odnose među bokeljskim građanskim političarima ovoga doba posebno je indikativno »Otvoreno pismo Bokeljima«, što ga je Srpska bokeška akademska omladina u Beču štampala u listu »Dubrovnik«, 1909. godine.

U ovom pismu se kritikuje glasilo »Boka« i svi oni koji iza njega stoje zbog »nemanja programa i jasnih načela.« — Oni pišu:

»Ona (misli se na list »Boku«) nije povukla granicu između onoga što pobija i onoga što brani... Nevezana programom, ona nije išla u jednom stalnom pravcu, nego se uvijala prema prilikama i bila u najvećoj mjeri obazriva. Posljedica je bila da je »Boka« i u svojim napadajima nastojala da se što manje zamjeri... Pravi Bokelji ne razumiju dvostruku igru, da se neko može jednom rukom milovati, a drugom tući. »Boka« je izgleda to umjela. Njezin je program napredan ili nazadan, srpski ili nesrpski, kako koji broj, kako ko shvaća, kako ko hoće... Neki ga smatraju ekonomskim, a neki političkim listom. Što je, ne znamo mi, a ne zna ni sama. Uopće, nejasnost, nestalnost i dvoličnost s kraja na kraj.«

Dakle, izbijaju i neslaganja i prosto pljušte oštre kritike i to od bokeljskih studenata iz Beča. Od njihove djece takoreći, od onih od kojih se to građanstvo najmanje nadalo. Međutim, treba utvrditi da Srpska narodna organizacija u Boki, i sama po sebi, i kao dio tog pokreta u Dalmaciji, preko parlamentaraca i glasila »Boka« i u drugim vidovima, nastoji koliko joj to prilike dopuštaju da vodi politiku za koju smatra da je bokeljska i srpska i jugoslovenska, istovremeno, uz, zaista, svu potrebnu obazrivost prema austrijskim vlastima. U ovome će doći do izražaja i polovičnosti i dvoličnosti i »uvijanje prema prilikama«, kako im to primjećuje omladina iz Beča. Ali, i ta ista mladež boluje od iste boljke, nije djelotvorna nego verbalistička, i idejno i politički pripada tome građanstvu koga kritikuje. Zato je i ta sva njena pisanija »akademska«, mladalački prepotentna, sholastična, ma koliko bila istinita i vjerna bokeljskim prilikama ondašnjim. Nju je najbolje pogodio odgovor napadnutih, koji se završavao riječima: »Evo nas, a gdje ste vi? A sad dozvolite nam da vam damo savjeta, kako ćete nam doći vrha glave. Požurite se amo i pokažite na djelu, što umijete i što ste kadri.«

Olako je bilo tvrditi da Bokelji ne shvataju »dvostruku« igru i »da se neko može jednom rukom milovati a drugom tući.« Naprotiv, znalo se zato u ovom regionu i ranije. To se iz prošlih doba prenosilo i u ovaj vijek. Postepeno i neprimjetno zarastalo se u političko licemjerstvo i oportunistički vid življenja, »uvijanja prema prilikama« i slična licemjerja. Ali drukčiji su i uslovi nastali, drukčija su vremena bila. Za sada, početkom vijeka tavorilo se ovdje relativno mirno, čekao se rasplet sa strane. Na njemu su se temeljile nade. A kada su naišli ti burni događaji svi su bili, htjeli ne htjeli, zahvaćeni njima. Veliki dio članova Srpske narodne organizacije u Boki ponio se pošteno i patriotski u tim ratnim danima 1912. i 1914. godine, neki od njih su se borili kao dobrovoljci na strani Crne Gore i Srbije, drugi su šikanirani od austrijskih vlasti, internirani i kažnjavani.

Ovo je i vrijeme velikih kriza na Balkanu izazvanih aneksijom Bosne i Hercegovine 1908. godine, balkanskim ratovima 1912. i 1913. godine i Principovim atentatom u Sarajevu, koji će poslužiti kao jedan od povoda prvom svjetskom ratu 1914 — 1918. godine i u kojem će konačno nestati crnožute monarhije.

U ovim ratovima učestvuje i jedan broj Bokelja na strani Crne Gore i Srbije, kao dobrovoljci. To je naročito došlo do izražaja u I svjetskom ratu kada dosta njih iz Sjeverne i Južne Amerike i drugih krajeva hrle na bojišta srpska, na Solunski front, da pomognu svojoj braći u ratu protiv Austrije i Njemačke.

Austrougarske vlasti u samoj Boki na početku i u toku rata hapse, interniraju i strijeljaju Bokelje. U tvrđavama Španjoli i Mamuli, zatvorima Kotora i Herceg-Novog tamnuju Bokelji, očekujući presude austrijskih vojnih sudova.

17. septembra 1914. godine na Španjoli su strijeljani Milan Srzentić i Filip Hadžija, oficiri trgovačke mornarice. Milan Srzentić je bio rodom iz Budve, a F. Hadžija s Pelješca. Ovo je bila prva presuda Prijekog vojnog suda u Boki 1914. godine. Austrijanci su se pobrinuli da ona bude zastrašujuća za stanovništvo. Osuđeni Hadžija i Srzentić vođeni su na gubilište u povorci, uz pratnju naručene rulje, tih izroda kakvi se obično javljaju u sličnim situacijama. Milan Srzentić je pred iskopanim grobom strgnuo s očiju maramu i pred naperenim austrijskim cijevima viknuo: »Pucajte, krvoloci, živjela Srbija!« Tako su mučenički završili život dva divna čovjeka, dva rodoljuba koji su neizmjereno mrzili Austriju i bili uvjereni u njenu propast. A izdali su ih izrodi i žbiri sa broda: prvi oficir Ivo Kalačić i prvi mašinista na brodu, Teodor Tihi, rodom iz Plzena.

Naročito će ovaj zloglasni austrijski Prijeki sud imati dosta posla poslije kapitulacije Crne Gore 1916. godine. Tada će se u zatvoru naći mnogi stanovnici Spiča, Paštrovića, Budve i Grblja zbog saradnje sa svojom braćom Crnogorcima. Mnogi od njih su strijeljani, drugi osuđeni na vremenske kazne i internirani. Na Savini je kasnije podignut strijeljanim rodoljubima spomenik — taj kameni simbol velikog stradanja naroda Boke u prvom svjetskom ratu.

Svo sposobno i vojnički obavezno muško stanovništvo Boke bilo je mobilisano u austrougarsku vojsku i poslato na frontove da se bije protiv vojski Antante i svoje braće Crnogoraca i Srba.

I među Bokeljima većinu mobilisanih činili su seljaci, zastrašeni i siromašni. Nije ovo bio prvi slučaj u historiji južnih Slovena da jurišaju jedni na druge za račun svojih gospodara. Ponavljala se tragedija balkanskog stanovništva.

Bokelji su bili raspoređeni u razne austrougarske regimente i obišli su sva bojišta prvog svjetskog rata. Oni su se, naročito seljaci, dugo kasnije sjećali tih teških dana. Mnogi su na tim frontovima ostavili kosti, a drugi su došli kućama kao invalidi. Neki Bokelji bili su spašeni od ratnih frontovskih strahota zahvaljujući tadašnjem mladom ljekaru, Bokelju Filipu Lazareviću, rodnom iz Grblja.

Dok su Bokelji u austrougarskim uniformama ginuli, ranjavani i zarobljavani na frontovima od Galicije do Italije i drugdje, dotle su njihove porodice u Boki bile izložene gladovanju i drugim nevoljama koje su pratile ovaj prvi veliki svjetski sukob.

1. februara 1918. godine u Boki će planuti pobuna mornara na djelovima austrougarske flote. Ovaj događaj će na daleko odjeknuti, jer je imao proleterski, komunistički karakter i nagovještavao je skori slom Austro-Ugarske monarhije. Vođa Oktobarske revolucije Vladimir Iljič Lenjin visoko je ocijenio ovu mornarsku pobunu u Boki i na ratnoj karti, u Smoljnom, ovaj naš zaliv označio crvenom zastavicom.

Pobuna je u krvi ugušena kada je iz Pule stigla treća divizija bojnih brodova. Odmah je uhapšeno 800 mornara, a na smrt su osuđeni i strijeljani mornarički narednik Franc Raš, po narodnosti Čeh i mornari Antun Grabar, Jerko Šišgorić i Mate Brničević, Hrvati. Njih četvorica su bili okvalifikovani kao vođe pobune.

Ovaj vojnički ustanak imao je politički i socijalni karakter, izbio je pod znamenjem crvenog barjaka i Lenjinovog Oktobra. Kao takav on će u novoj državi biti inspiracija mladoj komunističkoj organizaciji u Boki. Svake godine na humke strijeljanih mornara u Kotoru komunisti su organizovali komemoraciju i polagali cvijeće i u kratkom legalnom i u dugom ilegalnom periodu rada KPJ-e, kada se to kažnjavalo. Zanimljivo je da je i režim neko vrijeme pokušavao smrt ovih revolucionara predstaviti u na-

cionalnom ruhu, bez komunističke idejne karakteristike. — Ovi crveni mornari nijesu nikada bili zaboravljeni od bokeljskih komunističkih. Kada su 1941. g. vršene pripreme za formiranje jednog ustaničkog partizanskog bataljona za borbu protiv italijanskog fašističkog okupatora i drugih neprijatelja, u zapadnoj Boki, htjelo se toj jedinici dati ime vezano za ovu pobunu, ali se u toku priprema odustalo, jer u onim ratnim uslovima nije se precizno znalo ko je bio vođa pobune i drugi detalji. Ali i sama ova namjera kazuje koliko su ti mornari bili utkani u revolucionarno biće Boke i šta je njihov primjer značio u početku nove oslobodilačke i revolucionarne borbe, u stvari nastavku njihove.

Nakon završetka I svjetskog rata došlo je 1. XII 1918. g. do ujedinjenja jugoslovenskih naroda u jednu državu sa nazivom Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca.

Tokom 1919. i 1920. g. doći će u Boki do burnog razvoja revolucionarnog radničkog pokreta, na čelu sa komunistima. To je tako bilo i u mnogim drugim jugoslovenskim krajevima, jer je situacija tada bila revolucionarna i pogodna za širenje ideja Marksa i Lenjina. Narod, naročito seljačke mase, osiromašene i iscrpljene dugim ratovanjem, tražile su svoju pravdu i slobode, suprotstavljajući se odmah građanskoj klasi u novoj državi, tek zasjeloj na vladajuće pozicije.

U Kotoru, Tivtu i Herceg-Novom brzo će jačati sindikalni pokret. Oko njegovih radničkih domova vodiće se pravi klasni rat između radnika i vladodržaca. Na čelu ove revolucionarne borbe stae mlade organizacije SRPJ (k), odnosno KPJ.

Boka, za razliku od drugih susjednih krajeva, ima razvijeniju radničku klasu, može se reći u nekim mjestima ima nešto i pravog proletarijata. Njega ima naročito u Tivtu i kotorskom kraju. Dakle, ovaj pravi radnički elemenat, iako malobrojan, pa zanatlijsko radništvo, siromašno seljaštvo Boke, radnici i neki intelektualci, predstavljaju bazu bokeljskog komunističkog pokreta. Njegovi tadašnji aktivisti i predvodnici su Augustin Marinović, Anton Matković, Francisković, Ilija Jelavić, Adolf Muk, Tripo Franović, Katica Muk, Baldo Marjanović, Andro Lješević, Adolf Nedog i mnogi drugi.

Bokeljski komunistički pokret bio je u tim godinama organizaciono povezan za organizaciju u Dalmaciji, sa sjedištem u Splitu.

Po dinamici razvitka i intenzitetu borbi koje je vodio u ovom relativno kratkom periodu, po političkim i izbornim uspjesima, bokeljski radnički pokret ovoga doba, na svom početku, predstavlja značajno i interesantno poglavlje u istoriji naroda Boke između dva rata.

Résumé

PAROLES ET ACTES (Boka au début du vingtième siècle)

Velimir RADOVIĆ

Dans l'ouvrage est donné un sommaire de l'activité politique et économique des couches civiles au début du vingtième siècle qui sont surtout conduites par l'Organisation Nationale Serbe de Boka.

Le travail des membres de cette organisation est présenté dans des conditions politiques très compliquées quand la région de Boka qui, administrativement appartenait à la Dalmatie, ainsi que d'autres parties de cette région, était sous la domination de l'Autriche-Hongrie. L'Organisation Nationale Serbe était à cette époque opprimée dans son activité entre les normes du régime, dans sa façon de vivre, et l'idéologie de la libération des Slaves du Sud.

Dans cet ouvrage sont décrits aussi quelques conflits à l'intérieur même de cette organisation.

Dans ce sommaire, Boka est présentée dans le courant de la première guerre mondiale et l'orageux développement du mouvement ouvrier, immédiatement après la fin de la guerre.